

УДК 141. 7:323(477)(091)"15"

ЗНАЧЕННЯ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Вікторія Логвиненко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Розглянуто причини укладення Берестейської унії та досліджується її соціальне значення. Проаналізовано внесок Берестейської унії в захист національних прав українського народу, вплив на усвідомлення національних інтересів та національної ідентичності, на зміцнення патріотичних настроїв усіх суспільних верств.

Ключові слова: Берестейська унія, церква, полеміка, національні права.

Берестейська церковна унія 1596 року була значною подією на історичному шляху українського народу. Виникнувши на тлі конкретних релігійних обставин, вона мала не лише релігійно-конфесійний, але й соціально-політичний, культурно-національний характер. Змінюючи загальний стан українського суспільства протягом століть, вона впливала на духовне й суспільне життя українців, тому факт укладення Берестейської церковної унії спонукає до осмислення її оцінки в національному розвитку українського народу.

Кінець XVI – I половина XVII ст. є важливою епохою в житті українського народу. Це був час пробудження національної свідомості, культурно-національного самовизначення, перетворення українського народу в українську націю, час, "коли українська нація ледве пробудилася з віковичного сну, її спізнене національно-культурне життя щойно народжувалося" [1, с. 316]. Водночас це був складний період випробування життєвих сил і здібностей українського народу, коли розвиток національного буття відбувався під грізним наступом Польщі, експансія якої поширювалась на всіх ділянках як політично-культурного, так і релігійного життя, що стосувалось усіх верств населення й було провідним у процесі колонізації. У справі окатоличення українців значну роль відіграли єзуїти, які в цей час розпочали енергійну діяльність щодо піднесення католицької церкви в Польщі та проти реформаційного руху. Ведучи боротьбу проти лютеранства, кальвінізму, соціанства, єзуїти боролися й проти православ'я, яке вони сприймали як схизму, а православних – як "іновірців", яких потрібно повернути до "істинної" віри. Православна церква потребувала захисту й допомоги. Константинопольський патріарх не міг підтримати її, бо й сам був у важкому становищі, тож українська православна церква була залишена напризволяще, і духовенство її змушене було шукати підтримки в Римі, вибравши шлях саме церковного об'єднання.

Ідучи на союз з Католицькою Церквою, українські єпископи попередньо підготували проект статей, за якими Українська Православна Церква приступала

до з'єднання з Римом. В основу цього проекту лягли постанови Ферраро-Флорентійського Собору [1439 р.], на якому було проголошено примирення й об'єднання Західної і Східної Церков, узгоджено певні доктринальні розбіжності між ними, а саме: 1) про походження святого Духа – “всі християни повинні вірити, за правду віри приймати та ісповідувати, що Святий Дух від Отця і Сина відвічно є, і свою істотність і своє буття має від Отця разом і від Сина, і від обох відвічно, як від єдиного початку і від єдиного подиху, ісходить” [2, с. 86–87]; 2) про причастя – “... і на прісному, і на квашеному пшеничному хлібі справді звершується Тіло Христове. Нехай священники це чинять на одному з них, згідно зі звичаєм своєї Церкви – Східної чи Західної” [2, с. 87]; 3) про чистилище – “...ті, що розкаяно, в любові Божій померли, не мавши змоги принести плодів покаяння за свої гріхи і прогрішення, то їхні душі після смерті очищуються очисними муками...” [2, с. 87]; 4) про примат Папи – “...святий апостольський престол і Римські Архієреї мають примат по всій землі, а сам Римський Архієрей з наступником святого і верховного апостола Петра та правдивим намісником Христа і головою всієї Церкви” [2, с. 87].

Крім того, що українська церква прийняла ухвали Флорентійського собору, в артикулах були також вимоги церковного й світського характеру для забезпечення інтересів нашої церкви. Обговоривши й затвердивши 33 умови укладення унії на Берестейському синоді в червні 1595 р., український єпископат передав їх (через апостольського нунція у Варшаві Маляспіну) Папі Клименту VIII. Провівши переговори з Римською курією, єпископи-делегати Іпатій Потій та Кирило Терлецький 23 грудня 1595 року підписали в Римі акт з'єднання української церкви із Вселенською, який згодом (6 жовтня 1596 р.) був ратифікований на соборі в Бересті й дістав назву Берестейської унії.

В укладенні унії були зацікавлені як Рим, так і Українська Православна Церква. Апостольський Престол розумів, що після упадку Царгорода і невдач Флорентійської унії відновлення загальної єдності Західної і Східної Церкви стало неможливим, тому Апостольська Столиця прагнула поступового об'єднання з нез'єднаними церквами, відриваючи їх з-під юрисдикції і канонічної залежності від патріарших престолів. Українська церква була першою, яка мала стати взірцем і мостом для з'єднання інших церков. Для українського ж духовенства це з'єднання із Вселенською Церквою мало, передусім, національно-політичне значення, а вже потім – екуменічне. Берестейська унія виступила як союз між національною Церквою українців-русинів (з її традиційною ієрархічною структурою та успадкованим від предків літургійним звичаєм) і Католицькою Церквою. Це дало змогу зберегти українську культурно-релігійну традицію, яка була стержнем національного життя народу, і зрівняло в правах православної ієрархію із латинською в Речі Посполитій. “Йдучи на підписання унії, українські ієрархи зберегли обряд Православної церкви, літургію, мову, все, що було пов'язане з українською традицією...” [3, с. 44]. Це означало, що Польська держава повинна була змінити своє ставлення до української церкви, і мали б припинитись переслідування, що їх терпіли православні. Після Берестейської унії мало наступити покращання в суспіль-

ному житті руського народу в складі Речі Посполитої. Українське духовенство діставало рівні права з польським, “духовники нашого обряду аби втішалися такими самими почесностями і пошаною, як і особи римського обряду та нехай користуються вольностями і привілеями” [2, с. 58], вони звільнялися від сплати податків зі своєї особи та церковних маєтків і “підлягатимуть єдиним єпископам та лише ними каратимуться за будь-які промахи...” [2, с. 58]. Вище духовенство могло вирішувати внутрішні релігійні питання самостійно, обирати митрополита чи єпископів серед представників лише руської чи грецької нації, які затверджувалися б королем. “Достоїнства Митрополита, Єпископів та інших духовних санів нашого обряду, щоб не давали людям іншої нації чи релігії, - крім руської і грецької. Тому, що в наших канонах зазначено, що такі особи як Митрополит і Єпископи мають спершу бути обирали духовенством з-поміж гідних людей, то просимо його Королівську милість, щоб ми мали свободу їх обирати, зберігати за його Королівською милістю права цього надання, кому забажає” [2, с. 55]. Це дало б змогу обирати на ці становища людей гідних, дбаючи за свою паству. Для збільшення авторитету в Речі Посполитій і для більшої пошани й послуху з боку своїх правовірних, українські ієрархи мали отримати дозвіл “допустити нашого Митрополита і Єпископів нашого обряду до сенату його Королівської милости, а це з багатьох і слухних причин: бо ж ми маємо той самий уряд і гідність, що й Єпископи Римської Церкви” [2, с. 56]. На той час митрополит і єпископи вважалися представниками всього народу, який був позбавлений іншої політичної репрезентації. Також відповідно до одного з артикулів унії, уніатське духовенство могло мати дві духовні особи свого обряду в державних трибуналах поруч з духовенством римської церкви, які б відстоювали права й вольності своїх церков. Руські патріархи могли б повернути церковні маєтки православної церкви, покращивши тим самим матеріальне становище церкви. Цитуємо далі уривки з історичних документів Берестейської унії: “...прохаємо, щоб ці маєтки були повернені нашим церквам: бо ми притиснені такою нуждою й убожеством, що не лише не можемо подбати про потреби наших церков, але й самі не маємо з чого жити” [2, с. 57]. В артикулах унії йшлося й про заборону перетворення церков та монастирів на костели. Стосовно братств, з яких церква має користь в поширенні Богочитання і які хочуть долучитися до унії, висловлено таку просьбу: “...нехай залишаються цілими й непорушними, однак, під послухом митрополита і єпископів тієї єпархії, в якій існують” [2, с. 59].

Унія обіцяла захист щодо соціально-побутових прав українців-русинів. До прийняття унії православних у Речі Посполитій вважали іновірцями, прирівнюючи їх до євреїв. Православним не дозволяли обіймати високих постів, чинили всілякі утиски соціального плану, спонукаючи прийняти римський обряд. Після підписання унії перехід православних у католицизм заборонявся: “...якщо на майбутнє люди нашого обряду, погордивши своїм обрядом і церемоніями, забажали б прийняти римські обряди й церемонії, то нехай їх не приймають, бо всі ми вже будемо перебувати в одній Церкві і під проводом одного Пастиря” [2, с. 57]. Тому будь-яка дискримінація майбутніх уніатів при обійманні посад і одержанні привілеїв, виключалася. У створенні сім’ї дозволялися змішані шлюби, “нехай будуть

дозволені подружжя між людьми грецького і римського обрядів, але подружки хай не примушують одне одного приймати обряд другої сторони..." [2, с. 57] – на відміну від доунійського періоду, коли члени новостворюваної сім'ї були різних віросповідань, сім'я зазвичай ставала католицькою, починала вести польський спосіб домового життя, користуватися польською мовою, дотримуватися польських традицій.

Згідно з артикулами Берестейської унії, захищалось право руського народу на розвиток культури й освіти: "...нехай нам буде дозволено засновувати семінарії і школи грецької і слов'янської мови, де це буде видаватися найвигідніше, а також друкарні для друкування книг..." [2, с. 59].

Заснування шкіл і друкарень було надзвичайно важливою справою, адже через недостатню освіту занепадали й культуру народу, і його національне життя. Нові школи могли б стати альтернативою єзуїтським – цим кузням національної безхарактерності для русинів, які з метою освіти віддавали туди дітей. Заснування шкіл і друкарень давало б змогу виховувати покоління, котре б не цуралося своєї мови, звичаїв, обрядів і було б гідним представником свого народу.

Усі ці умови робили унію принадою і для пригніченого населення і для вищих класів, які хотіли дійти компромісу з Річчю Посполитою. Виконання всіх умов унії папа Римський обіцяв домогтися в короля Речі Посполитої – Зигмунда III. Таким чином, Святійший Отець став гарантом та захисником української пастви. Він повідомив український єпископат, що "на віки схвалює східний обряд та всі прохання єпископів і звертається до польського короля щодо підтримки з'єднання і наділення потрібних привілеїв" [4, с. 37].

Така модель унії не влаштовувала лише Польщу – вона суперечила її інтересам. Польський уряд прагнув спольщити український народ шляхом переходу його в католицизм, а за такої унії це було неможливим. Слушно зауважує М. Чубатий: "Унія як окремішня форма релігійної культури ... сприяла духовному усаможливленню українського народу, його внутрі консолідувала, віддавала під охорону Апостольського Престолу і католицької Європи і внаслідок цього замикала дорогу польській експансії на українській землі" [5, с. 22]. Проте король, будучи ревним католиком, не міг піти проти авторитету Папи й обіцяв свою підтримку Православній Церкві, схвалював внутрішню церковну реформу яка відповідала інтересам православного єпископату, але стосовно зміцнення станових позицій духовенства – таких, як місця в сенаті чи впровадження двох духовних осіб до трибуналу, – не обіцяв упевнено нічого й зволікав з виданням відповідних постанов.

Водночас Берестейська унія не знайшла розуміння й підтримки в частини православних, що призвело до поділу української церкви й народу на два ворожі табори. Православний табір, очолюваний Костянтином Острозьким, також скликав собор у Бересті, на якому була засуджена унія й розірвано зв'язки з уніатами. Обидва табори визнали правосильним лише свій собор і відкинули рівнозначність іншого. Це призвело до завзятої боротьби між ними, яка в свою чергу викликала інтелектуальне пожвавлення, наслідком якого постала організована полемічна література. І. Франко писав: "Берестейська унія відразу внесла величезний фермент

в лоно руського народу, причинила тимчасовий запал, пожвавлення, інтелектуальний рух, жваві диспути, викликали з однієї і другої сторони гарячий зелотизм і дала життя надзвичайно цікавій полемічній літературі...” [6, с. 193]. З боку православ'я на літературному полі виступили Стефан Зизаній, Христофор Філарет, Клірик Острозький, дещо пізніше Мелетій Смотрицький, Іван Вишенський та ін. З уніатського боку найбільш видатним полемістом був Іпатій Потій, який дуже переконливо й заповзято обороняв свої погляди.

Письменники-полемісти як з православного, так і з уніатського боку сходились на запереченні національно-релігійного гніту українського народу, але розходились у питанні про шляхи та засоби порятунку української церкви й народу із ситуації, яка склалася в Речі Посполитій. Позиція антиуніатських діячів полягала в тому, щоб залишити Українську Православну Церкву в юрисдикції Константинопольської патріархії, бо тільки при такій умові можна зберегти її від окатоличення, тоді як унія з Католицькою Церквою спричинить ліквідацію православ'я, а разом з ним – і українства. Прихильники унії, усвідомлюючи небезпечність становища східного християнства й занепад Православної Церкви, добре розуміли її внутрішній стан та суспільне становище в Речі Посполитій, як і православні, розуміли її роль та історичну місію щодо захисту прав і свобод українського народу, щодо розвитку й утвердження його духовності й національної свідомості, захисту традицій, звичаїв, національної самобутності, збереження його як етносу. Прийняти унію, на їх думку, було чи не найоптимальнішим рішенням для українського народу в цей нелегкий для нього час.

У своїх творах уніатські й православні письменники вели полеміку насамперед стосовно обрядових відмінностей між римською й грецькою церквами, як от: про першість папи Римського, про чистилище, про походження Святого Духа, про форму причастя, новий календар та ін. Полемічна література мала релігійний характер, але за об'єктивним змістом і функцією в неї було значно складніше завдання. У богословській формі полемічних творів відгукувалось прагнення вирішувати актуальні соціально-політичні, культурно-національні проблеми. Саме життя вимагало таких творів, у яких би порушувались злободенні питання, давалася б оцінка подіям, указувався б можливий вихід з дуже важкого становища. Полемісти глибоко вболівали не лише за суто церковні справи, а й за цілком реальні, земні: за свій народ, його інтереси, за гідність своєї Вітчизни, виявляючи таким чином свій патріотизм. Шукаючи обґрунтування своїх позицій і відповідей на поставлені питання, вони звертались у своїх творах до історичного минулого свого народу, осмислювали й аналізували його, а це спонукувало до роздумів над долею народу, будило національну свідомість, сприяло зміцненню патріотичних настроїв. Відгукуючись на злободенні події, письменники-полемісти, пронизуючи своїм запальним словом не лише релігійне, а й суспільне життя, будили дух поступу. Отже, полемічна література активізувала громадську думку, таки спричинила певний поступ у сфері суспільно-політичного та культурного життя, вплинула на духовне життя України в усьому обсязі філософської думки.

Підсумуємо сказане. Берестейська унія була покликана до життя об'єктивними суспільними процесами, які відбувалися в кінці XVI – у першій половині XVII ст. на українських землях; вона постала як вихід із кризи, у якій перебували Українська Православна Церква й українська суспільність. Зблизившись із Вселенською Церквою, православні ієрархи зберегли певну самостійність і самобутність своєї церкви, що стало на заваді польської експансії. Хоча ставлення до українського народу в Речі Посполитій залишалося дещо зверхнім, проте польський уряд не міг дозволити собі тих переслідувань і утисків, які чинилися до унії. Берестейська унія спричинила інтелектуальний рух, який активізував процес пробудження самосвідомості українського народу, тобто усвідомлення ним своїх національних інтересів та національної ідентичності, унія концентрувала громадську думку навколо цих питань.

Сила Берестейської унії в тому, що вона виникла не з вузько-релігійних інтересів, а з необхідності національного захисту. Унія була викликана сподіванням тодішніх кіл православної ієрархії на усунення політичних та культурно-релігійних утисків українського населення з боку польського уряду. Берестейську унію 1596 року та процеси, пов'язані з нею, можна розглядати як історичну закономірність.

Пройшовши складний шлях свого розвитку, уніатська (греко-католицька) церква зберегла українські народні традиції і, не втративши ідеї самостійності та незалежності України, виражала протягом століть українські національні інтереси, перетворившись у духовну спору українства.

-
1. *Возняк М.* Історія української літератури. У 2 кн. Л., 1992. Кн. I.
 2. Основні документи Берестейської унії. Л., 1996.
 3. *Пашук А.* Церква і незалежність України. Л., 1998.
 4. *Сапеляк А.* Київська церква на слов'янському сході. Буенос-Айрес; Львів, 1999.
 5. *Чубатий М.* Суспільно-національна роль унії в житті українського народу. Л., 1934.
 6. *Франко І.* З історії Берестейського собору 1596 р. Зібр. тв.: У 50 т. К., 1986. Т. 46. Кн. 2.

MEANING OF THE UNION OF BREST IN THE CONTEXT OF DEFENCE OF THE NATIONAL LAWS OF UKRAINIAN PEOPLE

Viktoria Logvynenko

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

The article under this title considers the causes of conclusion of the Union of Brest. We research the social meaning of this Union. The Union of Brest upheld the national laws of the Ukrainian people, and it helped to realize the national interests and national identity. The Union of Brest has the great meaning of consolidation of the patriotic moods of all social layers.

Key words: Union of Brest, church, polemics, national laws.

Стаття надійшла до редколегії 10. 10. 2001

Прийнята до друку 10. 05. 2003